

RÉGI SZOMSZÉDAINK: A VIKINGEK

FODOR ISTVÁN

22

Európa népeinek emlékezetében a vikingek is és a magyarok is úgy élnek, mint egykori rettegett hódítók. A vikingek hajóikon Amerikába is eljutottak, a magyar lovasoknak viszont meg kellett állniuk a népmesékben máig megőrkített Óperenciás tenger partjainál. Érdekes viszont, hogy semmi nyoma sincs az írott forrásokban, hogy e harcias népek egymásra rontottak volna. A régészeti leletek is arról vallanak, hogy békésen megfértek egymás közelében, s meglehetősen élénk kereskedelmet folytattak egymással.

A két nép ősi hazája igen távol volt egymástól. A magyarok – lévén állattartó nép – Kelet-Európa füves pusztáin hatoltak egyre nyugatabbra, a vikingek pedig északról dél felé igyekeztek, mindig alkalmas vízi utakat keresve hajóiknak. Skandinávia lakói nagyjából a 7–8. században vetettek szemet a Baltikum keleti részeire és a mai Oroszország északi vidékeire. A 8. században népes csoportjaik vertek tanyát a Volhov folyó partján, megalapítván ott a később Sztáraja Ladogának nevezett települést. Ennek lakói a Finn-öböl vízi útján közvetlen kapcsolatot tartottak a hatalmas svédországi viking központtal, Birkával.

A későbbi orosz földön megtelepedett vikingeket normannoknak vagy varégeknek nevezték. Ladogai csoportjuk egy része a 9. század közepére létrehozta a nem sokkal délre, szintén a Volhov mellett fekvő erődített települést,

A valós etnikai helyzetképet a normannok által foltokban megszállt óriási területeken az adott időszakban nem könnyű értékelni. Az őslakosságot az északi területeken a különböző finnugri (finnugor nyelvű) népek alkották (észtek, karjalaiak, vepszék, lívek stb.), tőlük nyugatra főként balti népek (litvánok, lettek, poroszok) helyezkedtek el. Am a normann terjeszkedéssel szinte egy időben zajlott a keleti szláv népcsoportok keletre tartó erős inváziója, akik a normannokkal szemben is jelentős többségben voltak. Ez végül is oda vezetett, hogy az államalkotó normannokat nyelvileg asszimilálták. A szóban forgó terület nyelvi és etnikai sokszínűségét jelzi ebben az időben, hogy megalakulásakor – s utána még sokáig – Novgorod három „vég”-ből, azaz városrészből állott, az egyiket a normannok, a másikat a szlávok, a harmadikat pedig a balti finnek lakták.

amelynek egykori nevét nem őrizték meg a források, ezért a régészek től kapta a Rjurikovo gorogyiscse nevet. A keresztszülők azt kívánták ezzel jelezni, hogy itt élt és uralkodott az a Rurik nevű normann főember, aki a későbbi kijevi uralkodók dinasztiájának volt az őse. Ebből a településből vált ki az innen csak 2 km-re lévő „Újváros”, Novgorod, de már a 10. század elején. Egy másik közösségük hozta létre a 9. század második s a 10. század első felében virágkorát élő Gnyozdovót, a Dnyeper felső szakaszánál. E folyó délebbi részén jött létre Csernyigov. Végül létrejött Kijev is, a legdélebbi nagy település, amely később az itt kialakuló normann – keleti szláv állam központja lett.

A normann hajósok nem csak dél felé indították hajóikat a 9–10. században, hanem birtokukba vették a volgai vízi utat egészen a Kaszpi-tengerig, illetve a Donon is lehatoltak egészen a Fekete-tengerig. Ezzel jórészt kezükbe vették a legfontosabb kelet-európai kereskedelmi utakat. Igaz, nagyobb településeket itt már nem hoztak létre, de kereskedelmi bázisai megjelentek a volgai bolgároknál és kazárföldön egyaránt. A Fekete-tenger keleti partvidékén már elérték a Bizánci Birodalmat, ahová korábban csak a földközi-tengeri útvonalon jutottak el.

A magyarok valamikor a 9. század közepe körül kerülhettek közvetlen szomszédságba a normannokkal, mégpedig az imént említett Dnyeper-menti területen. Őseink ugyanis ekkoriban teheték át szállásterületüket a Donyec-vidéki Levédiából a nyugatabbi Etelközbe, tehát a Dnyeper–Dnyeszter–Al-Duna vidékére.

A 9. századi magyar-normann kereskedelmi és más jellegű kapcsolatoknak a múlt század harmincas éveiben Fettich Nándor szentelt máig megszívlelendő tanulmányokat. Érthető, hogy a második világháború után a Szovjetunióban megfordult magyar kutatók nem nyúltak ehhez a politikailag érzékeny témához. Az utóbbi időben azonban már nagyon is fontos számba vennünk azokat az újonnan orosz földön napvilágra került leleteket, amelyek sok tekintetben kibővítik idevágó ismer-

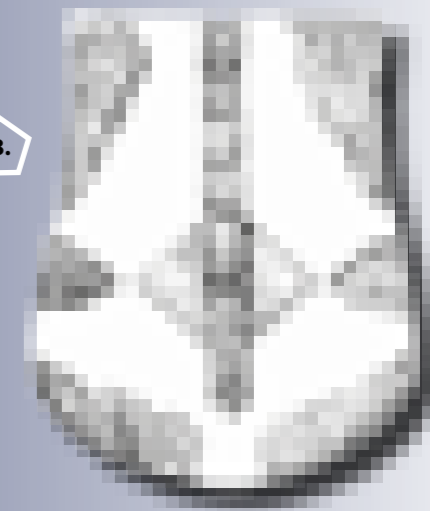
reteinket, és nem egy esetben segítségül hívhatók hazai régészeti problémáink megoldásához.

Nem érinthetem itt azokat az északi viking ízlésben fogant fegyvereket és kengyeleket, amelyek a 10. század végétől kerültek a nyugati mintára átszerveződő magyar fejedelmi, majd királyi haderő felszerelésébe. Ezek már a késői viking–magyar kapcsolatok körébe tartoznak, amelyekkel a magyar régészek egész sora foglalkozott korábban. Magam itt főként a 9–10. századi kölcsönhatásoknak kívánok több figyelmet szentelni.

Honfoglalás kori régészeti emlékanyagunkban régóta közismertek olyan tárgyak, amelyek még bizonyára a keleti normann mesterek műhelyeiből kerülhettek őseink birtokába. Az egyik ilyen készítmény lehet az a mindössze 1,21×1 cm nagyságú kis aranyozott ezüstveret, amely a Szlovákiához tartozó Bodrogszerdahelyen 1937-ben került napvilágra egy honfoglalás kori sírban (3. kép). A kis veret szakállas emberarcot mintáz, homlokára fésült hajjal. Hátoldalán két nittszeg szolgált a bőrszalagra való felerősítésre. Az egykori ásatási dokumentáció hiánya miatt ma már nem állapítható meg, mi volt e kism éretű, erősen kopott felületű veret funkciója. Csak

valószínűsíthetjük, hogy egy veretes tarsoly záró szíjának felső szakaszát díszíthette. Nem kétséges: a szakállas-bajuszos férfarc azokra a viking szobrocskára (Oseberg) és függőkre (Gnyozdovo) emlékeztet, amelyek a skandináv mitológia alakját, egyes kutatók szerint magát Thor istent jelenítik meg.

Az újabban előkerült normann régiségek egy régóta vizsgált kérdés megoldását segítették elő honfoglalás kori régészetünkben. Az már régóta ismert, hogy a veretekkel díszített magyar tarsolyok szinte pontos másai leggyakrabban a keleti normann sírokból ismertek. Ezt az Újfehértó-micskepusztai mintájú tarsolyformát „magyar típusúnak” is nevezhetjük. Ilyen tarsoly került elő például Csernyigovban is, amelyet azonban ásatója helytelenül rekonstruált (13. kép). A két terület veretes tarsolyainak hasonlósága Dienes Istvánt már 1964-ban arra a gondolatra vezette, hogy a lemezzel fedett tarsolyok azon a területen alakulhattak ki, ahol a veretekkel való díszítés korábban ismert volt, a normannoknál (lásd a birikai két egyszerű bronzlemez) és a magyaroknál, ahol a lemezzel való díszítés talán éppen a honfoglalás ideje körül alakult ki. Az akkor már ismert cseremiszföldi veszelovói tarsolylemez Dienes nem tartotta helyi készítménynek. Később Dienes helyreállította a Budapest – farkasréti veretes tarsolyt, ahol a veretek már majdnem az egész fedelet elborították (6. kép). Ebből arra a következtetésre jutott, hogy a veretes tarsolyoknak ez a legfejlettebb változata, amely közvetlenül megelőzte a tarsolylemezek

23

kialakulását. Ő még nem tudhatta, hogy ilyenfajta veretes tarsolyok Csernyigov környékén is voltak, amint azt a sesztovicai példány mutatja (8. kép). Ebből arra következtethetünk, hogy nem véletlen a birkai lemezes tarsolyok felbukkanása sem, hiszen a lemezzel való díszítés bizonyára csak ott alakulhatott ki, ahol megvolt a közvetlen előzménye. Ha azonban alaposan szemügyre vesszük a farkasréti és a sesztovicai példányt, látunk köztük egy lényeges különbséget: az előbbinél a zárószíj a fedőlap mögött fut, míg az utóbbi ugyanúgy záródik, mint a többi veretes tarsoly. A farkasréti tehát vitathatatlanul fejlettebb típus képvisel. Hogy ennek volt-e szerepe abban, hogy a keleti vikingeknél a tarsolyok lemezzel való díszítése nem terjedt el széles körben, ma még nem válaszolható meg. Az viszont kétségtelen, hogy nálunk a tarsolylemezek a 10. századi magyar ötvösművészet csúcsteljesítményei lettek. Azokon a területeken azonban (Volga-vidék, Kazária, Káma-vidék), ahol a későbbiekben előkerültek tarsolylemezek, egészen biztosan nem helyben alakultak ki, mivel itt hiányzik az előzmény – a farkasréti típusú tarsoly. Az itteni lemezek első példányai kereskedelmi úton kerültek ide, amelyeket a helyi mesterek később utánoztak, általában újfajta díszítéssel. Arra a következtetésre juthatunk tehát, hogy a magyar tarsolylemezek kialakulásának forrásvidéke valóban ott lehetett – Csernyigov és Kijev környékén –, ahol ezt Fettich Nándor a múlt század harmincas éveiben vélte. Csakhogy ő még arra gondolt, hogy e pompás tárgyak zöme még ott is készült a keleti területeken. Ám ma már biztosra vehető, hogy ez nem így történt. Tarsolylemezeinknek legalábbis túlnyomó többsége már a Kárpát-medencében készült, igaz, a legkorábbiak nem sokkal a honfoglalás után, amire néhányuk szerkezeti sajátossága is utal.

A honfoglaló férfiak viseleti tárgyai között a tarsolylemezek mellett igen rangos helyet foglal el az 1890-ben a Beregszász melletti kis-hegyi kőbányában talált aranyozott ezüstlemezből készült, csonkakúp ala-

Az orosz őskronika 882-re teszi azt az eseményt, amikor Oleg, Rurik leszármazottja, Novgorodból erős sereggel Kijevbe ment, ahol megölte az ott főnökösködő Aszkoldot és Dir, majd az előbbi a Magyar nevű hegyen temette el, ahol Olma (Álmos) udvara (*Olmin dvor*) volt. Bár a szöveg ilyen értelmezése többek részéről is vitatott, nézetem szerint – ha a filológiai érveket és a történeti körülményeket is mérlegre tesszük – messzemenően ez a legvalószínűbb felfogás. Ráadásul a régészeti bizonyítékok is amellett szólnak, hogy Álmos fejedelemnek itt, Kijevben lehetett a nyári szállása. Más kérdés, hogy helyes-e a 882-es évszám, vagy valamikor később kerülhetett sor erre az eseményre. Ez aligha dönthető el, de egyértelműen nem is cáfolható. Mindenesetre a magyar fejedelem 893-894 után már nem tarthatott itt nyári szállást. Az viszont kétségtelen, hogy Oleg 882-ben nem jöhetett Novgorodból, hiszen az a 9. században még nem létezett, ekkor még csak az említett Rjurikovo goryicséről kelhetett útra.

kú süvegcsúcs (7. kép). Alakjánál fogva a tárgy jól ráillik a steppéken a szkíta kortól kezdődően használatos csúcson nemezsüvegre, felületét – csakúgy, mint a híres galgóczi tarsolylemezt – végtelen hálóba illesztett levélcsokok (palmetták) ékesítik. A csonkakúp fölötti kis gömböt ugyanolyan aranyhuzalból készült fonadék határolja el, mint amilyen alul fut körbe a perem fölött. E fonatban a kutatók már régen a viking művészet jellemző fonatos mintáját ismerik fel. Nemrég Jászberény határában egy homokkitermeléskor megsemmisített honfoglaló temető egyik sírjából újabb, hasonló csonkakúp alakú aranyozott ezüst süvegcsúcs került elő (4. kép). Ennek felületét is hálóba font palmetták díszítik, tetején ennek is kis gömb helyezkedik el, ám itt nem látunk a beregszászihoz hasonló fonatdíszet. Ám párhuzamai ennek ellenére is a vikingek földjére vezetnek bennünket.

A híres svédországi birkai temető két sírjában is leletek az elhunytak fejénél a jászberényire emlékeztető süvegcsúcsot, ám azokat granulációval díszítették [a granuláció során az ötvös a fémfelületre apró fém (többnyire ezüst vagy arany) golyócskákat forraszt – a szerk.], s alul nem egyenes peremben végződnek, hanem négy, íves „fülben”. Ismerünk azonban – igaz, szintén granulációval díszes felületű párhuzamot is, méghozzá szintén Sesztovicából, amely viszont alul egyenes peremben végződik (9. kép).

Egyelőre úgy tűnik tehát, hogy a tarsolylemezek mellett van egy másik honfoglalás kori tárgytípusunk is, amelynek kialakulási területe szintén a csernyigovi – kijevi normann fémművességhez közelít bennünket, továbbá az is valószínűnek látszik, hogy süvegcsúcsaink megjelenése is a honfoglalás időpontjához lehet közel. Igaz, már mindkettő kialakult magyar művészeti stílusban fogant (ami a tarsolylemezekre is igaz), ám a jászberényi darabot két érem is keltezi, méghozzá Berengár itáliai király uralkodásának idejére (888–915).

Szakirodalmunkban régtől fogva ismert a kijevi Aranykapu mellett 1900 tavaszán talált kétélű kard,

amelynek markolatát hálóba szerkesztett palmettákkal díszes ezüstlemezzel vonták be. A kijevi kard ezüstberakása nem egyszerű ezüsthuzalokból, hanem ezüstfonatokból áll, amelyek úgynevezett „kalászmintát” alkotnak (1. 10. kép). E minta több régi normann fegyveren is előfordul. Nálunk hasonló berakással ékes a beregszászi szablya markolata (11. kép), s ugyanilyen a berakása a tiszavasvári Aranykerti táblában lelt honfoglalás kori szablynak is. De ugyanez a berakási minta látható az első karosi temetőből származó kengyelpáron is, amelynek a második világháború alatt nyoma veszett (12. kép).

Minden bizonnyal a niellós díszítés is a normann mesterektől tanulták el a magyar ötvösök. Ennek alkalmazásával már az 1834-ben elsőként előkerült benepusztai sírban lelt síjívén is találkoztak korábban a szakemberek. A növényi indával díszített oldalon a levélszárat kettéosztó bemélyített árokban volt a szurokszerű sötét anyag. Sajnos, mára már kiesett egykori helyéről. Megmaradt viszont a tiszabezdédi tarsolylemez zárószíjának veretén, ahol csillag alakot formáz (5. kép).

Végezetül a Prágában őrzött Szent István-kard viking vonatkozásaira térek ki néhány szóval. A korábbi kutatásokból köztudott, hogy e fegyver pengéje valamelyik Rajna-vidéki frank műhelyben készült, de szereléseit viking mesterek állították elő (2. kép). A múlt század végén David Wilson, a British Museum akkori igazgatója figyelt fel arra, hogy a prágai kard csontból készült ellenzőjén lévő minta a vikingművészet úgynevezett Mammen-stílusú emlékeiközé tartozik, ahol a kanyargó szalagfonatos díszek gyakorta állatalakokat formáznak. Szerinte e stílus emlékei nagyjából 970 és 1010 között készülhettek. Vélekedését azonban az újabb megfigyelések alapján alighanem valamelyest módosíthatjuk. E stílus egyik legszebb emléke ugyanis, egy rangjelző harci

balta (14. kép), a Jütland-félsziget középső részén talált, a stílusnak nevet is adó mammeni sírból került elő, ahol bizonyára Kékfogú Harald dán király egyik hadvezére nyugodott. A gerendákból összerótt sírkamra faanyagát dendrokronológiai módszerrel 970–971-re keltezték a kutatók. A sírba került tárgyak azonban egy-két évtizeddel korábban kerülhettek ki a viking mesterek keze alól, nagyjából a 10. század közepe körül. A kard készülesi idejét tehát a század második felére tehetjük, mivel Géza fejedelem uralkodása alatt került Magyarországra. Hosszú ideig használati fegyver volt, amit a rajta megfigyelt kopásnyomok igazolnak.

A fentebb elmondottak alapján tehát igen fontosnak ítélni lehetjük meg a mintegy másfél évszázadot felölelő magyar-viking kölcsönhatást. Még akkor is, ha csekély számú példánk kiragadott voltak. Nem kétséges, hogy a két nép művészete nagyban hatott egymásra, amit az is igazol, hogy nálunk is meghonosodott a szalagfonatos stílus. A viking-normann művészetet viszont a magyar mesterek bizonyára a növényi ornamentikával gazdagították.

Képek:

1. A kijevi kard markolatának előoldala.
2. A Szent István-kard markolata.
3. A bodrogszerdahelyi veret.
4. A jászberényi süvegcsúcs.
5. A bezdédi tarsolylemez zárószíján lévő niellós veret.
6. A Budapest – farkasréti tarsoly.
7. A beregszászi süvegcsúcs.
8. A sesztovicai „farkasréti típusú” tarsoly.
9. A sesztovicai süvegcsúcs.
10. A kijevi kard markolatának hátoldala.
11. A beregszászi szablya markolata.
12. A karosi berakásos kengyelpár.
13. A csernyigovi magyar típusú veretes tarsoly. (A szerző rekonstrukciója.)
14. A mammoni balta.